

Källa nya kyrkogård

Källa församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Magdalena Jonsson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
Ölandsresenärer	6
KÄLLA KYRKOÅRD	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	10
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	13
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOÅRDEN I DESS HELHET	17
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravningsbredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har sätts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydskanandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan

såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons "Öländska personminnen", där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnhild Boströms skrifter i serien "Sveriges kyrkor, Öland" som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. "Sveriges kyrkor, Öland" finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

KÄLLA NYA KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Vi 3:5, Källa socken, Borgholms kommun, Ölands Norra härad, Kalmar län, Öland.

Befolkningstal: 1810: 511 inv, 1850: 715 inv, 1900: 902 inv, 1957: 401 inv, 2004: 236 inv

Kyrkomiljön

Källa kyrka och kyrkogård ligger i byn Vi utmed väg 136 på norra Öland. Tidigare gick landsvägen nära kyrkan i öster men idag går vägen utanför byn. Vid kyrkan ligger en del bebyggelse samlad. Än idag finns här affär. Norr om kyrkan, i Källaberg, ligger den nya prästgården som byggdes 1955. Den gamla prästgården som byggdes 1879 ligger i byn Högnäs. Ett par kilometer öster om Källa kyrka ligger Källa ödekyrka och kyrkogård som övergavs då den nya kyrkan stod klar 1888. Källa ödekyrka används idag sommartid för bl a konserter och bröllop.

Kyrkan

Troligen byggdes redan under 1000-talets andra hälft en träkyrka i Källa socken. Spåren av denna har ännu inte påträffats med tros finnas under Källa ödekyrka. Under 1100- och 1200-talen uppfördes i olika steg byggnadsdelar i sten. Kyrkan i Källa blev som så många andra öländska kyrkor vid den här tiden en försvarskyrka. I mitten av 1200-talet hade kyrkobyggnaden fått den form som den har än idag. Under perioden 1500-1880-talet, då den nya kyrkan stod klar, gjordes flera renoveringar och ombyggnader. Flera av reparationerna var omfattande. År 1855 konstaterades att kyrkan var i ett dåligt skick och för första gången föreslogs att en ny kyrka skulle byggas. Förhandlingar om den nya kyrkans placering påbörjades och 1880 beslutade man att inköpa ett område i byn Vi. Socknens centrum kom på så sätt att flyttas några kilometer österut till en geografiskt mer central plats i socknen. Marken om 1 ½ tunnland köptes av Nils Persson och kostade 600 kronor. En ritning utarbetades av ingenjörbyrån Hultqvist och Ackzell, Mönsterås. Denna bearbetades av Ludvig Peterson. Arbetet påbörjades 1886 och två år senare stod den klar. Byggnaden präglas såväl interiört som exteriört av nygotiska stildrag. Koret är placerat i väster och tornet i öster eftersom landsvägen tidigare gick förbi kyrkan på denna sida.

Kyrkogårdens historik

Den första kyrkogården i Källa socken bör ha anlagts i anslutning till 1000-talets träkyrka. Under 1100- och 1200-talen ersattes träkyrkan av en stenkyrka. I slutet av 1800-talet när den medeltida kyrkan ansågs vara i för dåligt skick och en ny kyrka byggdes på en ny kyrkplats väster om den medeltidskyrkan. Vid den nya kyrkan anlades också en ny kyrkogård. Den gamla kyrkogården vid ödekyrkan övergavs troligen samma år som den nya kyrkan stod klar.

Vem som gjorde ritningarna till den nya kyrkogården är inte känt. Kanske var det samma män som var inblandade i arbete med kyrkan d.v.s. ingenjörbyrån Hultqvist och Ackzell eller Ludvig Peterson. Kyrkogården fick en rektangulär form med de största ytorna norr, öster och söder om kyrkan. Området omgärdades av en kallmurad mur av kalksten. En ingång gjordes i öster med dubbla grindar av smide och enkla vitmålade trägrindar mellan granitstolpar. I anslutning till ingången ordnades hästbindslen av kalksten i muren. Huvudgången fram till kyrkans ingång belades med röd kalksten medan övriga gångar belades med grus. Almar kantade huvudgången och runt kyrkogården planterades en trädkrans av alm, lönn, bok, ask och lind. När kyrkogården stod klar 1888 invigdes den av kyrkoherde J A Medelius.

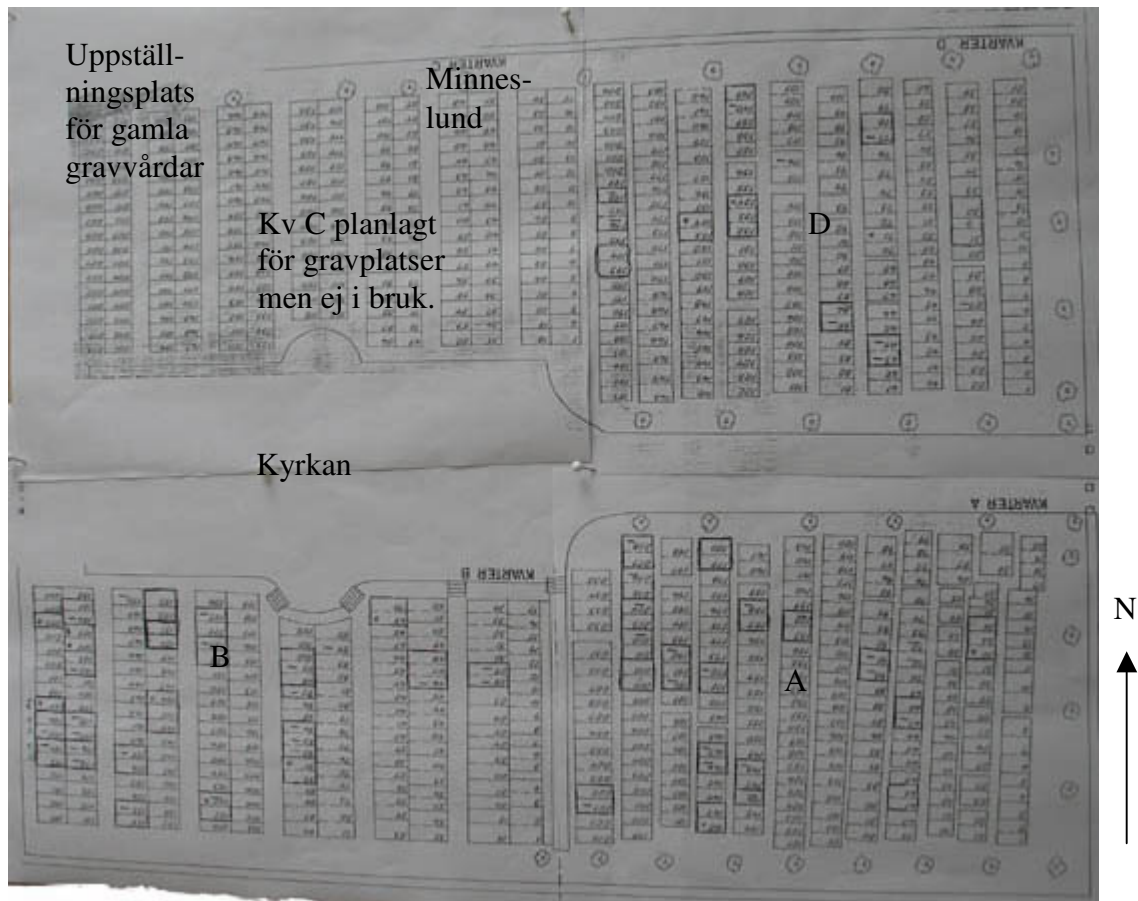
Kyrkogården har aldrig utvidgats men en omläggning och ”uppsnyggning” gjordes 1940. Ritningarna till detta arbete togs fram av trädgårdskonsulent Sigurd Ohlsson, Kalmar. I beskrivningen av de arbeten som skulle utföras får man också en uppfattning om hur kyrkogården tog sig ut. Om kvarter I och II, idag A och D, sägs att försummade gravar och lutande gravvårdar skulle tas omhand och göras i ordning. Mellan gravar och gravplatser skulle en jämn gräsmatta sås in. Häckarna skulle klippas av en kunnig person. Gravvårdarna skulle placeras i raka rader men det arbetet kunde inte fullt ut genomföras just vid den här tiden. I kvarter III och IV, B och C, skulle man förbättra dräneringen och fylla upp med material. Det gjorde att även gravvårdarna behövde höjas upp. Detta arbete resulterade i de trappor som idag finns i kvarter B. Nya gravplatser såväl familjegravar som enskilda skulle iordningställas. Häckar av alm, buxbom och måbär skulle planteras. Om detta gjordes är dock osäkert. Gångarna skulle beläggas med grus eller kalkstensflis. Valde man grus, vilket man gjorde, fick det dock inte vara grovt. På ritningen är flera befintliga träd markerade. Runt hela kyrkogården fanns en trädkrans och gången fram till kyrkans ingång i öster kantades av en allé av lövträd. Eftersom arbetslösheten i socknen var stor vid den här tiden skulle arbetet med kyrkogården främst erbjudas arbetslösa. När arbetet påbörjades var kyrkogården i princip fullbelagd. Även kvarter C, som idag inte används för gravsättningar, var vid den här tiden fullt ut använt.

År 1949 genomfördes en inventering av kyrkogårdar i Växjö stift på initiativ av Ivar Hylander. I svaren från Källa församling berättas att man planterat bokar, men var sägs inte. Linjegravsområde finns inte och inte heller gravplatser för bysamfälligheter. Ännu fanns det flera gravkullar även om många hade jämnats ut och belagts med grus. Gravkullar var vanliga på våra kyrkogårdar, i synnerhet de öländska, fram till 1900-talets första årtionden. Det vanligaste materialet i gravvårdarna var kalksten och granit. I enkäten sägs vidare att gårdsnamn alltid anges på gravvården, däremot inte alltid persondata. Bibelord var ovanliga.

På ett fotografi från 1964 kantas gången fram till kyrkans östra ingång av lövträd, troligen bokar. Dessa träd har någon gång efter 1964 ersatta av höga tujor.

Kyrkogårdens grindar av trä ersattes 1968 med nya i svartmålat smide. De ritades av byggnadsingenjören B A Bengtsson. Ytterligare en ingång till kyrkogården togs upp 1993 i väster. Även där finns en dubbelgrind i svartmålat smide men med en enklare utformning än grindarna i öster. Samtidigt lades den södra delen av kyrkogårdsmuren om. Året därpå planterades en tujahäck innanför den västra muren. Samma år pågick också grävarbeten för vatten och avlopp på kyrkogården. Kanske var det under 1960-talet som arbetet med att så in gravplatser belagda med jord eller grus samt att ta bort gravplatsomgärdningar påbörjades. Vid den här tiden genomgick många av våra kyrkogårdar denna förändring till vad som ansågs var rationellare skötselmetoder.

År 1998 anlades en minneslund på kyrkogården. Vem som ritade anläggningen har dock inte gått att fastställa inom ramen för detta arbete. Man satte också upp två belysningsstolpar på kyrkogården. De kompletterades 2001 med ytterligare belysningsstolpar. I slutet av 1990-talet gjordes också insatser för kyrkogårdens trädkrans av bokar. Någon gång på 1980-talet hade träden beskurits radikalt. Många av dem var nu till följd av detta angripna av röta. Träden hade ursprungligen planterats för tätt och det påverkade gravvårdarna. Nu fick man tillstånd att glesa ur trädens kronor. De träd som angripits av röta skulle regelbundet kontrolleras. En åtgärdsplan gjordes av Sven Plasgård, Vicklebys.

Karta över Källa kyrkogård

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Källa kyrkogård är rektangulär till formen. Kyrkan ligger i kyrkogårdens västra del och ytor för gravsättningar finns söder, öster och norr om kyrkan. Kyrkogården är indelad i fyra gravkvarter, A-D. Kvarter C används dock inte för gravsättningar idag. Här finns istället minneslundan och en uppställningsplats för gravvårdar som plockats bort från kyrkogården. Hela kyrkogården är insådd med gräs. Söder om kyrkan höjer sig marken. Nivåskillnaden regleras med hjälp av ett antal trappor.

Omgärdning

Kyrkogården omgärdas i samtliga väderstreck av en kallmurad kalkstensmur. I öster och söder är muren avtäckt med rektangulära kalkstensflisor.

Ingångar

I öster: Dubbla svartmålade smidesgrindar mellan stolpar av granit. På var sida därom finns också en enkel svartmålad smidesgrind som även den hänger på en granitstolpe.

I väster: Infart för transporter in på kyrkogården. Dubbla svartmålade moderna smidesgrindar mellan järnstolpar.

Vegetation

Trädkrans: Innanför kyrkogårdsmuren i söder, öster och norr finns en trädrad av alm och bok

Övrigt: I öster växer en tujahäck utmed insidan av kyrkogårdsmuren. Tujahäck finns också vid minneslundan. Utmed gången fram till kyrkan är en allé av höga tujor planterad.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Kyrkogårdens ingång i väster med grindar i svartmålat smide. Fram till kyrkan leder en grusgång kantad av höga tujor. (KI Källa kyrkog 001)

Kyrkogårdens mur i söder är avtäckt med rektangulära kalkstensflisor. (KI Källa kyrkog 004)

Gångsystem

Från kyrkogårdens ingång i öster går en grusgång fram till kyrkans östra ingång. Denna fortsätter vidare runt hela kyrkan. Ytterligare en grusgång går söderut från kyrkans östra ingång. Söder om långhuset leder flera trappor med steg av kalkstensflisor upp till kvarter B.

Gravvårdstyper

De äldsta gravvårdarna på Källa kyrkogård är de kalkstenshällar från 1600- och 1700-talen som idag ligger inne i kyrkan. Kalkstenshällar var fram till början av 1800-talet mycket vanliga på de öländska kyrkogårdarna. Det kan man t.ex. se vid den kyrkogård som omger Källa ödekyrka. Hällarna ersattes under 1800-talet av stående gravvårdar. På Öland var det på flera kyrkogårdar vanligt med kors av kalksten. I slutet av 1800-talet blev de höga svarta gravvårdarna moderna tillsammans med mindre vårdar i samma material och utförande. Vid den här tiden fanns fler konstriktningar som inspirerade till vårdarnas utformning. En av dessa var nationalromantiken. Karaktäristiskt för gravvårdar som är nationalromantiskt inspirerade är oslipade ytor och asymmetriska krön. Tanken är att gravvården ska efterlikna förhistoriska gravmonument och runstenar. En annan viktig influens som blev allt vanligare under början av 1900-talet var antiken. Denna konststil kallas klassicismen. Typiska drag hos gravvårdar är symmetriska krön, slipade ytor och dekorelement som urnor, draperingar, kransar och girlanger av löv. När det gäller dekoren på gravvårdarna var den kristna symboliken naturligtvis också viktig. Vanliga kristna dekorelement var t.ex. kors, facklor, oljelampan och duvan. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 förefaller det på Öland ha varit vanligt att man införskaffade en stor familjevård. Varje grav inom familjegravplatsen markerades med en gravkulle överväxt med murgröna. Den klassicistiska stilen blev med tiden alltmer dominerande. Viktiga drag hos gravvårdar från 1930-50-talen är den symmetriska uppbyggnaden med parställda pelare samt de raka eller flackt trekantiga krönen. På de flesta kyrkogårdar infördes regler för hur höga gravvårdarna fick vara. Från slutet av 1950-talet och framåt blev gravvårdarna enklare och mer enhetligt utformade. Vårdarna var rektangulära, ofta med ett enkelt kors eller blomsterslinga som dekor. På 1970-talet började man att dekorera gravvårdarna med talldungar och uppgående solar.

Utmed kyrkans södra sida finns flera trappor av kalkstensflisor som leder upp till kvarter B.
(KI Källa kyrkog 017)

Minneslunden i kvarter C från söder.
(KI Källa kyrkog 046)

Under 1990-talet kan man se en uppluckring av bestämmelserna kring gravvårdarnas utformning. Idag är formerna mer varierande och ofta mjukare. Materialet är främst granit men på Källa kyrkogård finns också ett stort antal vårdar av kalksten. Detta är ett typiskt öländskt drag. På de flesta öländska kyrkogårdarna finns som fler vårdar av kalksten än på fastlandet.

Under 1900-talets första hälft var det vanligt att man omgärdade gravplatserna och belade dem med grus. På Källa kyrkogård har det med säkerhet funnits omgärdningar i form av häckar och stenramar. Idag finns endast enstaka rester kvar av detta. Under 1900-talets första hälft var det också vanligt att ange den dödes yrkestitel på gravvården. På Källa kyrkogård finns flera gravvårdar med titlar. Att ange den dödes yrkestitel har under 1900-talet blivit ovanligare. På landsortskyrkogårdar har det under hela 1900-talet varit vanligt att ange från vilken by eller gård den döde kommer. På Källa kyrkogård finns det angivet på majoriteten av vårdarna.

Minneslund

Minneslunden anlades 1998 i nordöstra hörnet av kvarter C. Platsen omgärdas av en tujahäck. I centrum finns en stor sten omgiven av två stycken ölandstok. Framför stenen finns en rabatt för sommarblommor och en belysning i stil med äldre tiders gaslyktor. I minneslunden finns också en bänk för besökare.

Byggnader

Väster om kyrkogården finns en byggnad som rymmer personalutrymmen, garage m.m. Byggnaden har stående rödmålade träpanel, svart plåttak och vita snickerier.

Övrigt

I kyrkogårdens nordvästra hörn finns en uppställningsplats för gravvårdar som plockats bort från kyrkogården. Gravvårdarna är framförallt från tiden kring sekelskiftet 1900 och här finns vårdar av både kalksten och granit. De står på en platta av cement.

På utsidan av kyrkogårdsmuren i väster finns hästbindslen i kalksten infästa i muren.

Uppställningsplatsen för gravvårdar som tagits bort från kyrkogården. De är sorterade efter material med kalkvårdar till vänster och granitvårdar till höger. (KI Källa kyrkog 011)

Infogade i kyrkogårdens mur i väster finns hästbindslen av kalksten kvar. (KI Källa kyrkog 003)

Beskrivning av gravkvarteren med kulturhistorisk bedömning

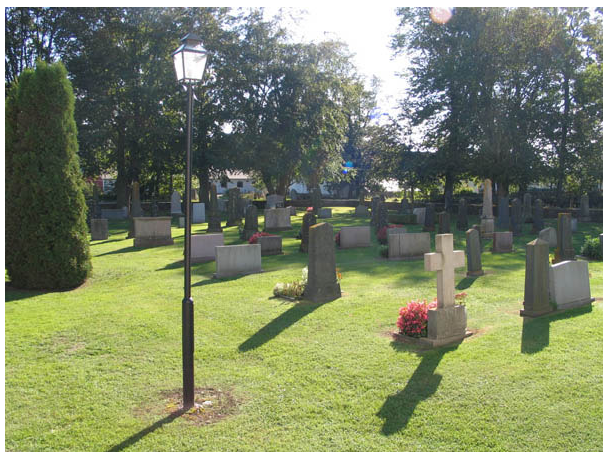
Kvarter A-D

Allmän karaktär

Kvarter A är beläget i kyrkogårdens sydöstra hörn, kvarter B i sydvästra hörnet och kvarter D i nordöstra hörnet. I nordväst ligger kvarter C men i detta kvarter har ännu inga gravsättningar gjorts. Gravvårdarna är uppställda i rader och majoriteten är vända mot öster. I kvarter B och D finns ett mindre antal vårdar som är vända mot väster. Kvarter ligger lite högre än övriga delar av kyrkogården. Därför leder ett antal trappor upp till kvarteret. På kyrkogården finns idag inget särskilt avsatt område för urngravplatser.

Gravvårdstyper

I de tre kvarteren finns en blandad samling av gravvårdar. Man kan dock se en viss skillnad mellan kvarteren. Den äldsta vården från 1888 finns i kvarter B vilket är samma år som den nya kyrkan stod klar. Gravvården, en hög kalkstensvård, är över kantorn och folkskolläraren Johan Peter Ljungström. I kvarter A är den äldsta vården från 1903 och i kvarter D från 1924. Det förefaller som att de tre kvarteren har använts i kronologisk ordning efter varandra vilket avspeglas i gravvårdarna. I kvarter A finns flera höga gravvårdar av svart granit eller kalksten medan vårdarna i kvarter D är lägre med för tiden typiska klassicistiska drag. I kvarter B har en omläggning gjorts med början på 1950-talet. Här finns därför en blandning av vårdar dels höga vårdar från slutet av 1800-talet och dels låga rektangulära vårdar typiska för perioden 1950-70. Inom kvarteren A och D finns tydliga spår av en kronologi som i kvarter A går från 1903 till 1922 och därefter fortsätter i kvarter D in på 1940-talet. Det är dock inte ett linjegravsområde med fria gravplatser vi ser utan påkostade familjegravplatser som ligger i kronologisk ordning.

Kvarter A från nordväst. (KI Källa kyrkog 020)

I kvarteren står gravvårdarna ordnade i rader. Här kvarter B som delvis har lagt om med början på 1950-talet. Till höger i bild syns också några av kvarterets äldre gravvårdar samt en av de trappor som leder upp till kvarteret. (KI Källa kyrkog 044)

Under senare tider har kvarteren lagts om och gravvårdar av yngre datum har tillkommit. Särskilt tydligt är det i kvarter B. Här har delar av kvarteret lagts om med början på 1950-talet och in på 1970-talet. Gravvårdar av kalksten är nästan lika vanliga som vårdar av granit vilket är ett typiskt öländskt drag. I grannsocknen Persnäs fanns flera stora stenhuggeriet och man kan därför tänka sig att många av gravvårdarna är lokalt producerade. Av granitvårdarna är de flesta av svart eller grå granit men även röd förekommer. I kvarter A finns ett träkors och en urna av gjutjärn. Ett gjutjärnskors finns i kvarter B.

En för landortskyrkogårdar ovanlig typ av gravvård. Lantbrukare Peter Nilsson från Kvarnstadts familjegrav av kalksten från 1919 i kvarter A. (KI Källa kyrkog 024)

Modern typ av gravvård från 2004 i kvarter A. I en natursten har en inskriptionsplatta slipats fram. (KI Källa kyrkog 029)

Fem respektive tre gravkullar överväxta med murgröna finns i kvarter A och D. De fem gravkullarna i kvarter A ligger samlade inom en gravplats som omgärdas av en buxbomshäck. Detta är den enda bevarade intakta gravplatsomgärdningen som finns kvar på kyrkogården. I kvarter A och D finns också rester av en buxbomshäck samt av en stenram. Att ange yrkestitlar är vanligt i samtliga tre kvarter men främst på de äldre gravvårdarna. De vanligaste titlarna är hemmansägare och lantbrukare, men här finns också fler titlar med koppling till sjön såsom skeppare, kronobåtsman, sjöman, styrman och båtsman. Exempel på ovanliga titlar är jordbruksarbetare, stenarbetare, estnische undersåten, undantagsman, lägenhetsägare

och sjukvårdssergeant. Överhuvudtaget ger titlarna en mer mångfasetterad bild av Källa socken än vad man brukar se på de öländska landsbygdskyrkogårdarna. På de flesta gravvårdar anges från vilken gård eller by den döde kommer.

Kalkstens vård i kvarter B. Stilen är typisk för 1950-talet. På Källa kyrkogård finns flera av vårdar av den här typen i kalksten. Titeln på vårderna, jordbruksarbetaren, är dock ovanlig. (KI Källa kyrkog 037)

Två av kyrkogårdens åtta gravkulla med murgröna. Gravplatsen saknar idag en gravvård. I bakgrunden syns kvarter D. (KI Källa kyrkog 056)

Övrigt

I kvarter A står ett träkors med en mässingsplåt. Detta är gravplats för den estniske undersåten Adalbert Must som hittades död i en båt vid Honungstorp i november 1941. Han förefaller ha varit en av alla de balter som flydde andra världskriget men som inte lyckades överleva resan.

Ytterligare en påminnelse om andra världskriget är sjukvårdssergeanten Elis Levaneämis gravvård i kvarter D. Han stupade i Finland 1943. På gravvården finns två medaljer. Den högra medaljen är Svenska Frivilligkårens symbol och den vänstra är en symbol för sjukvårdarna. I databasen över stupade i Försättningskriget som utkämpades 1943 finns han dock inte med. En förfrågan på ett forum på internet resulterade i följande uppgifter. Namnet på gravvården är fel. Mannen hette i själva verket Elias Gustaf Leväniemi. Han var född i Stockholm som svensk medborgare och hamnade i Källa som trädgårdselev. När Försättningskriget bröt ut anslöt han sig till Svenska frivilligkåren. Han stupade vid Janeba på Svirfronten den 16 november 1943. Tillsammans med sina kamrater hade han tagit skydd i ett värn när en sovjetisk granat slog ner. Elias som stod upp för att koka kaffe var den ende av dem som dog. Han fördes till Sandudds krematoriekapell i Helsingfors. Eftersom han var mantalsskriven i Källa skickades urnan med stoftet till Källa och gravsattes den 19 december. Varför det sedan blev fel på gravvården är inte känt.

I västra delen av kvarter B är flera medlemmar av familjen Fåhræus begravda. Släkten Fåhræus har sina rötter på Fårö. Två tvillingbröder adlades i mitten av 1800-talet för sina insatser inom politiken. Förutom politiker har det inom släkten även funnits framstående läkare, skådespelare, konstsamlare och historiker. De medlemmar av familjen vars vårdar finns på Källa kyrkogård har inom ramen för detta arbete inte gått att spåra närmare.

Kulturhistorisk bedömning

De tre gravkvarteren har en för Öland ovanlig struktur. I stället för att ha varit indelade i gravplatser för byar eller gårdar förefaller kyrkogården kronologiskt ha tagits i bruk när den nya kyrkan stod klar 1888. Denna äldre kronologi kan än idag ses i framförallt kvarter A och

D. Från 1900-talets andra hälft har delar av kvarteren lagts om allteftersom gravplatser återgått. Kvarteren har också genomgått en för mitten av 1900-talet typisk förändring då gravplatser såddes in med gräs och gravplatsomgärdningar togs bort. Kvar finns en buxbomsomgärdad gravplats samt rester av ytterligare en buxbomshäck och en stenram. Dessa spår utgör viktiga rester av kyrkogårdens utseende under tidigt 1900-tal. Ett troligen ännu äldre spår är de bevarade gravkullarna med murgröna som berättar om en idag försvunnen tradition. Samtliga dessa spår bör bevaras. På kyrkogården finns också flera gravvårdar som ur olika synvinkel har ett högt kulturhistoriskt värde. Det gäller bl.a. kyrkogårdens äldsta gravvårdar från slutet av 1800-talet. Dessa vårdar bör införas på församlingens inventarieförteckning tillsammans med gravvårdarna av gjutjärn. Förekomsten av kalkstensvårdar är ett typiskt öländskt drag som visar hur man tagit tillvara på en lokal naturresurs. Flera gravvårdar har ett person- och lokalhistoriskt värde genom sina titlar, gårds- och bynamn eller genom de uppgifter som finns om den döde.

Adalbert Musts gravplats markeras av ett träkors med en mässingsplatta. Där berättas att han var en av de estniska undersåtar som dog under flykten från Estland 1941. Han hittades död i sin båt vid Honungstorp. (KI Källa kyrkog 022)

Sjukvårdssergeanten Elis Levaneämäs (egentligen Elias Gustaf Leväniemi) gravvård från 1943. Han stupade i striderna i Finland 1943. (KI källa kyrkog 049)

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅDEN I DESS HELHET

Källa kyrka och kyrkogård ligger ett stycke ifrån väg 136 på norra Öland. Kyrkan stod klar 1888 och i samband med bygget iordningställdes också kyrkogården runt om kyrkan. Den gamla medeltida kyrkan med omgivande kyrkogård ligger några kilometer öster om den nya kyrkan och används sommartid för bröllop och konserter.

Den kyrkogård vi ser idag bär spår av äldre tider men är framförallt en produkt av den omläggning som gjordes på 1940-talet samt av den förändring som har gjorts under 1900-talets andra hälft då gravplatser såddes in med gräs och omgärdningar togs bort. De äldre spåren består dels av den äldre strukturen där gravplatser från tidigt 1900-tal placerades kronologiskt i rader dels av de få rester av gravplatsomgärdningar och gravkullar som finns kvar. Dessa spår är viktiga att bevara som en del av kyrkogårdens historia.

Källa kyrkogård har brukats sedan slutet av 1800-talet vilket präglar blandningen av gravvårdar. Förutom ett fåtal gravhällar som flyttats från den medeltida kyrkplatsen till golvet i dagens kyrka är den äldsta vårderna på kyrkogården kantorn och folkskolläraren Johan Peter Ljungströms höga kalkstensvård från 1888. Gravvårdarna och gravplatsutsmyckningarna berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döden. Här möts skiftande stilar och ideal. Vårdarna rymmer också prov på hantverksskicklighet. Flera av gravvårdarna är av kalksten vilket är mycket vanligt på Öland. Personnamn, gårds- och byanamn samt titlar ger lokal- och personhistorisk information. Flera av gravvårdarna rymmer berättelser som visar hur den stora världen även påverkat Öland. De vanligaste titlarna är lantbrukare och hemmansägare. Det är också vanligt med titlar kopplade till sjöfart. Den dödes hemort finns angivet på majoriteten av vårdarna. De äldsta gravvårdarna från slutet av 1800-talet samt vårdarna av gjutjärn ska föras in på församlingens inventarieförteckning.

Kyrkogården är en väl sammanhängande miljö. Viktiga för kyrkogårdens karaktär är kyrkogårdsmuren, träden, gångarna och grindarna. En detalj som minner om äldre tider är de hästbindslen av kalksten som finns infogade i kyrkogårdsmuren. Kyrkan och kyrkogården bildar tillsammans med omgivande bebyggelse en värdefull kulturmiljö som visar på platsens betydelse i socknen.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man iden långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Källa kyrka och kyrkogård utgör ett administrativt och religiöst centrum i socknen sedan slutet av 1800-talet.
- Trots att Källa kyrkogård genomgått flera förändringar finns flera spår av äldre strukturer bevarade.
- Bland gravvårdarna på Källa kyrkogård kan man finna exempel på såväl lokala traditioner som spännande livsöden.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Lantmäteriet

Bostöm Ragnhild, Sveriges kyrkor, Öland, Källa, Uppsala 1961

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Palm, Bertil (red.), Källa en sockenbeskrivning, Borgholm 1988

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Muntliga uppgifter kyrkvaktmästare Lennart Sörman.

Uppgifterna om Elias Gustaf Leväniemi har hämtats från finska försvarets hemsida tietokannat.mil.fi och från överstelöjtnant Orvar Nilsson, Jan Molin och professor Göran Andolf